

לאכול מפריה ולשבוע מטובה

יעקב אהרן לנדוי

יום חמשה עשר בשבט נמנה בין ארבעה ראשי השנים, כפי שהם נשנו במסכת ראש השנה (ב, א) "בט"ו בשבט ראש השנה לאילן" לדברי בית הלל. אם כי עיקרו של ראש השנה לאילן נוגע לדיני מצוות שבאילן ובפירותיו, כמו מצוות תרומות ומעשרות, ערלה ורבעי, ביכורים ושמיטה, לענין הקביעות אימתי חנטו פירות השנה. אפס, כבר בספרי הראשונים דימוהו ליום ראש השנה לענין איסור תענית. ובמנהגים ובהלכה הובא שאין אומרים בו תחנון. ועשאוהו ליומא דפגרא זה כ"יום טוב".

* * *

מנהג אכילת פירות בט"ו בשבט

נוהגין בתפוצות ישראל להרבות ביום זה באכילת מיני פירות של אילנות, לכבודו של יום, לאות ולסימן שהוא ר"ה לאילנות, להרבות בברכות פרי האילן, ולתת שבת והודאה למי שברא כל אלה. וגם להכיר טובה לאל הטוב אשר נתן לנו את הפירות להנות מהם, ולהתפלל להשי"ת שיחדש עלינו ועליהם שנה טובה. וכך כותב רבי יעקב

עמדין בסידורו: "נהגו להרבות בפירות ולומר עליהם שירות ותשבחות, והוא תיקון גדול בעולמות העליונים".

רבי יששכר סוסאן מחכמי מרוקו שהתישב בצפת, כותב בספרו "תיקון יששכר": "נוהגים האשכנזים יצ"ו להרבות בו במיני פירות של אילנות לכבוד שמו של יום". דבריו הובאו כלשונם ע"י רבי אברהם אבלי בעל "מגן אברהם" ועוד אחרונים.

בספר "אדני פז" לרבי אפרים ב"ר שמואל דיין דק"ק אלטונא [או"ח קלא] מביא את דברי ה"מגן אברהם" ומעיר על כך: "ואני לא ראיתי ולא שמעתי ממנהג זה, ואפשר לומר טעם למנהג, דעל ידי שמרבים בפירות יזכור שהוא ראש השנה לאילנות, ויתפלל עליהם שיתברכו הפירות. כדאיתא במסכת ראש השנה, 'מפני מה אמרה תורה הביאו שתי לחם בעצרת מפני שבעצרת זמן פירות האילן וכו', אמר הקב"ה כדי שיתברכו להם פירות אילן'. פירות האילן נדונים גם בט"ו בשבט, ומשום הכי מרבים בפירות לזכור להתפלל עליהם, דוגמא דמעמדין אילנות בביהכ"ס בשבועות להזכיר להתפלל עליהם".

דבריו של ה"אדני פז" הובאו ע"י אחרוני זמננו והביעו תמיחתם על כך: "כי אין לדמות יום ט"ו בשבט לעצרת, היות ויום הדין של פירות האילן הוא בעצרת, וקבעו יום ט"ו בשבט לר"ה לאילנות, הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, כדאיתא במסכת ר"ה [יב,א] שכבר עברו רוב ימות הגשמים ועלה השרף באילנות, ונמצא הפירות חונטין מעתה, מ"מ - הסיקו - יש סמך למנהג, ובפרט שהאחרונים הביאוהו וקראו עליו הנפק".

רבי שלמה יוסף זיון בספרו "המועדים בהלכה". מתפלא על דברי בעל "תיקון יששכר" "ואיני יודע למה תלה המנהג באשכנזים, דומה שהספרדים מדקדקים במנהג זה יותר". ואכן מצינו לחכמי הספרדים לדורותיהם שנהגו לאכול ביום זה מכל מיני פירות ואומרים שירות ותשבחות על הפירות ומרבים בלימוד מקראות ומדרשים בהם מוזכר אותו הפרי.

רכי אליהו הכהן בעל "שבט מוסר" כותב: "בני, הוי זהיר לברך על הפירות בט"ו בשבט, שמנהג ותיקין הוא". וכך הובאו הדברים בלוח ארץ ישראל "בט"ו בשבט ילמדו הספרדים בישיבות כמעט כל הלילה, ויהדרו לאכול מכל מיני פירות הנמצאים בעיר, ולפני אכילת כל פרי ולאחריה ילמדו לימודים מיוחדים, מלוקטים מתנ"ך וזוהר וגם יתפללו וישוררו תפילות ופזמונים מיוחדים".

איש ירושלים התייר המפורסם רבי יעקב ספיר מתאר בספר מסעותיו "אבן ספיר" באיגרתו, "אשתעה לכם על אודות היום הזה יום ט"ו כשבת. ואספרה סדר היום הזה ומנהגו שהחזיקו בו אחינו הספרדים בתורכיה כאשר ידעתם. והבבלים הוסיפו עליו במדה גדושה. בדבר הזה נחלפה השיטה, בדברי המג"א בשם "תיקון יששכר" "שלא נמצא מקור לדין זה לא בפוסקים ולא במקובלים". והנה האשכנזים עזבו המנהג והספרדים אספיהו והוסיפו עוד כהנה וכהנה, ויביאו לו גם יין גם לחם רב וגם מנחה מפרי האדמה וירק עשב, ונעשה יום טוב, ורבים יחשבו שהוא יום הדין עפ"י מ"ש במשנה שהוא ר"ה לאילנות, שהוא לענין מעשר שנה, אבל לא לאכול ולא לדין כי בעצרת דנין על הפירות".

גם רבי אברהם חיים נאה בספרו "שנות חיים" [מקור חיים לא,א] כותב, שהמוני העם טועים כשחושבים כי בט"ו בשבט הוא יום הדין לאילנות, וזה אינו. אעפ"כ יש כאן רמז לבקש על פירות האילן שיתברכו.

מנהג אכילת פירות בארץ ישראל

מנהג אכילת הפירות החל בבית מדרשו של האר"י ותלמידיו, שראו באכילת פירות ביום זה תיקון גדול. ובעיקר מפירות ארץ ישראל המסוגלים ליראת שמים. אי לכך, נוהגים רבים לאכול בט"ו בשבט במיוחד משבעת המינים אשר נשתבחה בהן ארץ ישראל, ואף בתפוצות הגולה יש שמשתדלים להדר ולאכול ביום זה מפירות שהובאו מארץ ישראל. ה"תיקון יששכר" מזכיר שהדברים מכוונים לפירות ארץ ישראל, אף שלא הזכיר זאת במפורש. שכן, היה בארץ ישראל וסיפר על המנהג הנהוג פה. גדול ורב היה ערכו ומעמדו של יום זה אצל צדיקי הדורות שהשמיעו מדברותיהם מענייני דיומא, בענין האכילה בקדושה ובשבח פירות ארץ ישראל. ובמיוחד בלטו בשולחנם פירות שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל. על השולחנות נערמו פירות מפירות שונים, וגם אתרוג מבושל. הצדיקים היו מברכים וטועמים מכל מין ומין ומחלקים מכל הפירות שעל השולחן. גם הילדים היו מקבלים אישית חבילות עם פירות, כשהם מאחלים למקבלים ישועה כללית 'בני חיי ומזוני'.

לדברי רבי חיים ויטאל ישנם שלושים מיני פירות, מהם עשרה שנאכלים קליפה ותוך [כגון: ענבים, תאנים ותפוחים], עשרה שקליפתם נאכלת ותוכם נזרק [כגון: זיתים, חרובים ותמרים], ועשרה שתוכם נאכל וקליפתם נזרקה [כגון: שקדים ואגוזים]. שלושה סוגים אלו, הם כנגד שלוש עולמות: בריאה, יצירה, ועשיה. בספר "טוב הארץ" לרבי נתן שפירא מתלמידיו של האר"י ז"ל מדגיש את ענין שלושים מיני אילנות הגדלים בארץ ישראל.

מנהגים שונים נפוצו במספר הפירות שיש לאכול. יש הנוהגים לאכול שלושים פירות. יש הנוהגים לפחות ט"ו מיני פירות, או י"ג פירות כמנין אח"ד ויש המהדרים לאכול לפחות י"ב סוגי פירות, כנגד י"ב צרופי הוי'.

רבי מנחם מנדל מליובאוויטש, מעורר את השאלה מדוע מצטמצם המנהג רק באכילת פירות האילן, שהרי ארץ ישראל נשתבחה כידוע בשבעה מינים, הכוללים נוסף לחמשת הפירות גפן, תאנה, רמון, זית שמן ורמש, גם חטה ושעורה. אלו אף קודמים בפסוק לשאר חמשת המינים, ואם כן מדוע לא קיים מנהג אכילת פת או מיני מזונות העשויים מחטה ושעורה? ומבאר בארוכה על הקשר בין עצם הענין של ט"ו בשבט, - שאינו מוזכר בתורת חג, לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבע"פ, אלא כמנהג ישראל שיש לו מקור ושורש עליון, לבין מנהג ישראל באכילת פירות האילן דוקא ולא חטה ושעורה (הובא בספר "תהלה לדוד" לר"ד סויסה בעריכת הרב דוד אברהם מנדלבוים).

מסיבה זו נהוג בחצר בעלזא בנוסף לאכילת פירות א"י. לטבול דג מלוח בשמן זית מפרי הארץ - שכן בזמן הגמרא נהגו לאכול מליח לאחר אכילת פירות מתוקים כמבואר במסכת ברכות, ומחלקים בירה העשויה משעורים יחד עם החלה העשויה מחיטים, וכך משלימים את כל שבעת המינים.

סגולת קדושת פירות ארץ ישראל

מיוחדים הם שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, שהן קובעים ברכה לעצמם, היא ברכת מעין שלש, על פירות הארץ, על המזונות ועל פרי הגפן ומכונה ברכה זו מעין שלש, שהיא מעין ג' ברכות שבברכת המזון. על המחיה עד תנובת השדה - מעין ברכת הזן ועל ארץ חמדה טובה עד לשבוע מטובה - מעין ברכת הארץ. רחם ה"א עד ושמחנו בה - מעין בונה ירושלים. כי אתה ה' הטוב והמטיב - מעין ברכת הטוב והמטיב וי"א "אין אומרים הטוב והמטיב, כי לא תקנו אלא מעין ג' שהוא דאורייתא, והטוב והמטיב מדרבנן.

רבינו יעקב בעל ה"טור" הביא בשם ספר המצוות לגבי נוסח הברכה מעין שלוש: "ויש אומרים ונאכל מפריה ונשבע מטובה" ואין לאומרו, והטעם שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה אלא לקיים המצוות התלויות בה". מרן ה"בית יוסף" מפרש ונאכל מפריה ונשבע מטובה אין זו התכלית, אלא מה שאומרים בהמשך ונברך עליה בקדושה ובטהרה, היא התכלית, והיינו שמבקשים שהאוכל מפריה וכו' כדי שיהיה לנו על מה לברך את ה', והברכה היא העיקר.

ידועים ומפורסמים הם דברי הב"ח בנדון זה ליישב את גירסת האומרים ונאכל מפריה וגו'. ומפליג במעלת פירות ארץ ישראל אשר מוסיפין קדושה, ומה שאנו חומדים לאכול פירותיה אין זה בשביל טוב הפירות, אלא בשביל קדושת הארץ הנשפעת בפירות, ובלשונו: "הלא קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ, כי על כן הזהיר ואמר בסוף פ' מסעי 'ולא תטמא את הארץ' וגו' כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל וגו', ואמר אם תטמא את הארץ, נמשכת הטומאה גם בפירותיה היונקים ממנה. וכבר נסתלקה השכינה מקרב הארץ אשר אני שוכן בתוכה,

ממש בגוף הארץ מפני הטומאה שטימאתם אותה ונמשך מזה כי גם כן אנכי מסלק שכינתי מתוך בני ישראל. כי עד עתה היכל ה' המה היו בני ישראל, לפי שהשכינה היתה שורה בקרבם ממש, ועתה באכלם פירות היונקים מטומאת הארץ נסתלקה השכינה, כי כשהטומאה נכנסת עם אכילת פירות בתוך בני ישראל, יוצאת כנגדה הקדושה מקרב ישראל, ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבע מטובה, כי באכילת פירותיה אנו נזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה".

בעל "אליהו רבה" מישב את דברי הטור שאינו גורס ונאכל מפריה וגו'. שלכאורה תמוה לפי הסברו הנפלא של הב"ח "דא"כ מאי פריך בסוף פ"ק דסוטה 'מפני מה נתאווה משה ליכנס לארץ ישראל. וכי לאכול מפריה ולשבוע מטובה הוא צריך', הא יש לומר אקדושה קאמר. וחוזר ומסיק, ואפשר דשאני משה דשכינה תדיר לגביה, אף שלא היה אוכל מפירות אר"י, כפירוש רש"י בבהעלותך, ולזה דיקדקה הגמרא וכי לאכול מפריה הוא צריך, רוצה לומר שמשה אינו צריך לזה".

יצוין כי בסגנון דומה מפורשים הדברים בספר "הרי בשמים" [ואתחנן] המבאר עפ"מ שדרשו ז"ל דברי הגמרא הנזכרים בסוטה 'וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך וגו'. דהנה איתא בספח"ק שפירות אר"י אם אכלו מהם היו מזככים ומטהרים ומקדשין את הגוף. אמנם משה רבינו היה קדוש ולא היה צריך לסגולה זו. וזו הכוונה וכי לאכול מפריה 'הוא' צריך, דהיינו 'הוא' משה רבינו בכבודו ובעצמו קדוש בעשר מיני קדושות, לא היה צריך לאכול הפירות, שע"י זה יתקדש ויטהר. וזו הכוונה בנוסח הברכה 'ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברך עליה בקדושה ובטהרה', דהינו ע"י שנאכל פירותיה נוכל לברך בקדושה שהפירות יקדשו אותנו.

כיוצא בזה מובא בספר "גנזי ישראל" לר"י מטשורטקוב, בשם זקנו רבי ישראל מרוזין. על השאלה הנזכרת וכי לאכול מפריה וכו' שאיתא בשם האריז"ל שפירות ארץ ישראל מסוגלים ליראת שמים. ואיתא בברכות שיראת שמים אצל משה רבינו מילתא זוטרתא היא. לכך שאני וכי לאכול מפריה וכו' להיות ליראת שמים. והלא בלעדי זאת מילתא זוטרתא היא אצלו, אבל לנו צריכים הם להיות כמסייע ליראת שמים. וזוהי הכוונה 'ונאכל מפריה ונברך עליה בקדושה', לאשר מסוגלים לבוא על ידו ליראה, לכך מבקשים לאכול מפריה.